

A Ceausescu-rezsim idején Erdélyben, Romániában mindenki nélkülözött, de szenvedni talán az intelligencia, az író- és művésztársadalom szenvedett legtöbbit. Ami érthető, ha arra gondolunk, hogy a tollforgatók színe-virágának élet- és alkotói ideálja (sokuknál a kettő ugyanegy) mindenekelőtt a nemzeti közösség létállapotának, múltjának, jelenének és reménylett jövőjének írói-művészi kifejezése, azaz értékteremtő tevékenység volt, aminek a gyakorlásától a totalitárius hatalom szinte teljesen megfosztotta. Attól tiltotta el, ami – kisebbségben, jogfosztottságban – a lehető legfontosabb mind az elnyomott közösségnek, mind a neki elkötelezett alkotó embereknek.

Az ismétlődő és szigorodó tiltások dacára és annak ellenére, hogy a szocialista Magyarország felső politikai vezetése – erkölcsileg eléggé el nem ítélt módon – évtizedekig teljesen magára hagyta a nemzet határon túlra szakadt részeit, az erdélyi és a mindenhonnan kisebbségi magyarok lelkiállapotának és aspirációinak legpontosabb barométere az író-társadalom volt. Egyáltalán nem véletlen, hogy elsőként az ő soraikban érezték úgy a legtöbben, hogy szilenciumra, tétlenségre ítélve nemcsak méltatlan, de lehetetlen is élni. Az emberi méltóság és szabadság sárba tiprása ellen személyes döntésükkel tiltakozók közül sokan azt sem tudták, mit hoz számukra a jövő, mégis arra törekedtek, hogy minél előbb véget vessenek kiszolgáltatottságuknak. Látva az egymás nyomába lépő menekülőket, az erdélyi magyarok elűzésének kiagyaloí epés mosollyal dörzsölhették tenyerüket, hisz elérték, amit tervbe vettek: ismét kevesebb lett Erdélyben a magyar.

Gyakoriak voltak akkoriban a gyötrelmes nappalok és a kínzó fehér éjszakák a transzszilván magyarok körében. Sokan úgy döntöttek, hogy véget vetnek a megalázásoknak, családostól áttelepülnek Magyarországra vagy máshova. Akik elszánták magukat a nagy lépésre, a hatalom nyomban eltávolította munkahelyükről a kivándorolni készülőket. Ha valaki úgy döntött, végleg távozik Romániából, és másutt próbál otthont találni magának, számíthatott rá, hogy legalább másfél-, két évig kulimunkával kell, hogy megkeresse a betevő falatot, magának is és családjának is. Aki felkerült a véglegesen távozók listájára, az a központi és a helyi potentátok, illetve a sovinizmus mákonyával elbutított többségiek szemében „hazaáruló” lett. Nyilvánosan utálható, sőt, utálandó ellenség.

A hivatal azt a luxust is megenged(het)te magának, hogy esetenként igen sokáig utálkozzék. A diktátor adott a látszatokra: hivatalnokhada – felső utasításra – húzta-halasztotta az ügyintézt, hadd lássák a sárgolyó boldogabb felén, hogy a szocialista Románia „nehéz szívvel” válik meg még a „legelvetemültebb” polgáraitól is. Berendelve, a remény és a kétségbeesés közt vergődő szerencsétlent megkísérelték „meggyőzni”: ugyan miért távozna hazájából, hisz az a társadalom, amelyben él, „a létező világok legjobbika”. Kelet Svájcában „jogegyenlőség” van, amit az „őshonos” románok mellett a „más ajkú románok” is élvez(het)nek. Persze a homogén nemzetállam álomképét kergető totalitárius hatalom a színtalpak mögött már jóval azelőtt eleve eldöntötte, minden kisebbségi viszonylatában, kiváltképp, ha a kitelepülő

magyar volt, mielőtt e galád színjátékot eljátszatta volna a menekülőkkal: „mehetsz, távozz, sőt, takarodj!”

Akik a súlyosbodó nyomor és lelki tiprás ellenére is otthon maradtak (ők a nagy többség), erkölcsileg és a megmaradás tekintetében helyesen, erényesen cselekedtek. Mindegy, ki miért maradt. Azért-e, mert földje volt, és földjét senki sem veheti a hátára, vagy olyan volt a hivatása, hivatala, esetleg úgy gondolta, ha sikerül gyermekeit biztonságba helyezni, ő egyelőre marad; netán ősei csontjai, az emlékek kötötték elszakíthatatlanul az ősi röghöz, avagy elég erőt érzett magában ahhoz, hogy a reménylett győzelem hitével továbbra is farkasszemet nézzen a Kimérával... – a lényeget illetően mellékes. Aki maradt, az pusztá jelenlétével is a helytállók táborát gyarapította, eleink vérrel-verejtékkal megvett ősi földjét őrzi.

A huszadik század nyolcvanas éveinek második felében, amikor a kiűzetés tömegessé vált, az erdélyi magyar ember mellett ijesztő gyorsan ritkultak az ismerős arcok. Barátok tűntek el egyik hétről a másikra, tátongó úrt és fokozódó idegen-ség-érzést hagyva maguk után. Mint említettük, elsőként, nagyobb számban, az értelmiségiek szánták el magukat az áttelepülésre, kivándorlásra. Életviteléből következően ugyanis a társadalom valamennyi kategóriája közül az intelligencia az egyik legmozgékonyabb. Embertelen intézkedéseivel a diktatúra a társadalom egészét megnyomorította, de a legsúlyosabb csapásokat a magyar kisebbségre, közelebbről az értelmiségre mérte, amikor sátáni tiltásaival elviselhetetlenné tette helyzetét. A magyar író, történész nem írhatott saját történelméről, szellemi, művelődési örökségünket tabuvá téve, számos azonosságtudatot erősítő kulcsfontosságú mű nem születhetett meg.

A hetvenes évek vége fele történt, hogy egy kávéházi négyszemközti beszélgetésen az egyik igen jelentős erdélyi magyar epikus a szó szoros értelmében sírva fakadt:

– Itt van a fejemben, teljesen készen, egy történelmi regény, és nem tudom megírni.

– Miért? – hüledezett partnere.

– Azért, mert amit el kellene mondani, azt nem szabad, amit pedig szabad, azt nem érdemes. [A regény a kommunizmus bukása után, a kilencvenes években jelent meg Kolozsvárt: Bálint Tibor: *Bábel toronyháza* – szerk.]

Voltak, akik kivárára rendezkedtek be, és az asztalfióknak dolgoztak – igaz, nagyon kevesen. Tudniillik a megfelelő alkotói légkörhöz nélkülözhetetlen az író és az olvasó közti élő kapcsolat, a folyamatos visszajelzés, különben az író, a művész nagyon könnyen bénító, süket vákuumba kerülhet. A totális diktatúra eredendően nem a felvevő piacot tette tönkre, hanem az alkotót nem engedte kibontakozni, aminek szükségképpen következménye lett a felvevő piac tönkremenetele is.

A nyolcvanas években szinte egyetlen igazán jelentős új magyar irodalmi mű sem volt kapható az erdélyi könyvesboltokban. A két világháború között még virágzó kisebbségi magyar szellemi élet a nyolcvanas évek második felére teljesen kiszo-

rult az agoráról, jobb időkre várva magánműhelyekbe, szűk baráti körökbe húzódott vissza. A szellem munkását kiemelték lételeméből, elvették tőle a hiteles értékek teremtesének a lehetőségét, a tömegeket pedig arra kárhoztatták, hogy – képletesen szólva – egy közlekedési jelzőtáblák nélküli, kátyúkkal teli országúton meneteljenek, reménytelenül. A felső pártvezetés feltett szándéka volt: megfosztani a nyáját a pástoroktól, hogy mielőbb szerteszedjen, vagy ha ez nem megy, könnyűszerrel elbáncsossanak vele. Az erdélyi magyar (alkotó) értelmiségi – döntően – nem azért hagyta el szülőföldjét, hogy másutt kényelmesebb, jobb egzisztenciát biztosítson magának. Mindig is voltak és lesznek olyan emberek, akik méltóságuktól megfosztva, megalázott állapotban nem tudnak vagy nem hajlandók tovább ott élni. Az is igaz, persze, hogy tömegével voltak szerencselovagok is.

Ha igaz az a megállapítás, hogy az író – kevés kivételtől eltekintve – nemigen tud szívből másról írni, mint annak a közösségnek a küzdelmeiről, bánatairól és örömeiről, amelyből maga is vétetett, akkor az is igaz, hogy a Magyarországra vagy távolibb országokba távozott erdélyi alkotó személyiségek általában továbbra is ugyanazt a közösséget szolgálták/szolgálják, amelyből kényszerűen kiszakadtak, amelyet akkor is ugyanúgy szolgálták volna, ha történetesen otthon maradnak.

A menni vagy maradni dilemmáját fájdalom és megrázkódtatások nélkül nemigen döntheti el senki. Ugyan ki ne tette volna fel magában a szívbe markoló kérdést: szabad-e ott hagynom azokat, akikkel sorsközösséget vállaltam? Bonyolítja a helyzetet, hogy a menni vagy maradni kínzó kérdése nemcsak az egyén, a család és a közösség oldaláról közelíthető meg, hanem a közösség, a nemzetrésztől is. Ráadásul mindezek még össze is fonód(hat)nak. Ha elfogadjuk, hogy az egyén és a család vonatkozásában ez jobbra magánügy, a nemzetrészt tekintetében a kérdés így is megfogalmazható: szabad-e cserben hagyni egy nemzetrészt akkor, amikor annak legnagyobb szüksége van a segítségre? De cserbenhagyás-e a kényszerhelyzetben tett lépés, ha – mint látjuk – egyféle belső kényszer hatására, az író, a művész idegenben is ugyanazt a közösséget szolgálja, amelyből fizikailag kilépett ugyan, de lélekben és cselekedeteiben vele végleg egygyé forrott?

Az is igaz, hogy nem mindenféle helyben maradás feltétlen helytállás. A helytállásnak nem a fizikai jelenlét az egyetlen és legfőbb ismérve. A helytállás tudatos-ságot feltételez, átgondolt küzdelmet jelent egy magasabb rendű célért. Vannak dolgok, amelyekért valóban csak helyben lehet eredményesen küzdeni, de vannak olyan helyzetek is, amikor a kitűzött célokért másutt lehet eredményesebben síkra szállni. Túl bonyolult dolgok ezek ahhoz, semhogy megkísérelnénk, akár csak futólag, megnyugtatóan megválaszolni. A végső számvetést mindenkinek magának kell elvégezni. Az embert nem az ilyen-olyan szóbeszéd, miegyebek tudatában, hanem mindig tettei alapján kell és szabad megítélni...